به نام خدا

میزگرد دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی پیرامون تحولات اخیر ازبکستان

به منظور بررسی ابعاد داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی تحولات ازبکستان بعد از فوت اسلام کریم‌اف و ارائه راهکارها و توصیه‌هایی برای آینده روابط ایران و کشورهای آسیای مرکزی برای دستگاه سیاست خارجی کشور، در ۱۷ شهریور ماه ۱۳۹۵ میزگردی با عنوان "ازبکستان بعد از اسلام کریم‌اف و آثار منطقه‌ای آن" در دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی برگزار گردید. شرکت‌کنندگان جمعی از کارشناسان و تحلیل گران موسسات پژوهشی و نهادها، نظیر مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری، ایراس، اندیشه‌سازان نور، موسسه راهبردپژوهان ایران معاصر، اساتید دانشگاه تهران و دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه و همکاران و محققان ارشد دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی بودند. اهم مطالب مطروحه به شرح زیر است.

ابتدا دکتر سید رسول موسوی،کارشناس ارشد مرکز آموزش و پژوهش‌های بین‌المللی و رئیس جلسه، رئوس کلی بحث را بر شمرد و هدف جلسه را علاوه بر بررسی آینده تحولات ازبکستان، ارائه پیشنهاداتی به دستگاه سیاست خارجی در رابطه با کشورهای آسیای مرکزی از جمله ازبکستان عنوان کرد.

سپس یکی از صاحب‌نظران مسائل آسیای مرکزی و قفقاز ضمن اشاره به موقعیت ژئوپلتیک، ظرفیت‌های موجود در ازبکستان و اهمیت روابط دو کشور، گزینه‌های آینده روابط ایران و ازبکستان را مطرح و لازمه هرگونه بهبود در روابط را توجه بیشتر، موضع و اقدام فعال‌تر دستگاه سیاست خارجی کشورمان عنوان کرد.

ایشان در خصوص آینده جانشینی در ازبکستان ضمن آنکه دوران اقتدارگرایی و یا تمرکزگرایی شدید درون کشورهای آسیای مرکزی را رو به پایان دانست، سناریوهایی را مطرح کرد:

سناریوی اول، در این سناریو شکل جدیدی از همکاری میان آقای رستم عنایت‌اف، رئیس سرویس امنیت ملی، آقای نعمت الله یلداشف[1]، رئیس مجلس سنا و کفیل کنونی ریاست جمهوری و آقای شوکت میرضیایف، نخست‌وزیر، مطرح است. به اعتقاد ایشان با تشکیل سه گانه قدرت، نخبگان سیاسی کشور به طراحی دوره گذار می‌پردازند.

سناریوی دوم، ادامه راه کریم‌اف و تقلیدی از فضای ترکمنستان خواهد بود. در این سناریو می‌توان متصور شد که آقای شوکت میرضیایف، نخست وزیر ازبکستان، که جزء معدود مقاماتی است که خوب خود را تثبیت کرده است، همچنان در جایگاه و موقعیت خود ادامه دهد. گفته می‌شود ایشان به روس‌ها نزدیک است و اگر به قدرت برسد، مسیر آقای کریم‌اف را ادامه خواهد داد.

سناریوی سوم، اوضاع بحرانی در ازبکستان بوجود آید و بی‌ثباتی و ناامنی در کشور گسترش یابد. بازگشت گروه‌های تروریستی از عراق و سوریه و قدرت‌گیری گروه‌های اسلامی تندرو در این سناریو بسیار موثر خواهند بود.

سخنران بعدی، گزارشی از تحقیق سال ۲۰۱۵ موسسه اقتصاد و سیاست جهانی قزاقستان (از موسسات زیر نظر رئیس جمهور) تحت عنوان "ازبکستان در مرحله جدید" ارائه کرد. به اعتقاد ایشان، ایده اصلی گزارش آن است که ازبکستان بعد از کریم‌اف بر اثر انتخاب جایگزین دچار تنش می‌شود و آنچه که محوریت این جایگزینی خواهد بود، رقابت‌های قبیله‌ای و منطقه‌ای است. نویسنده این گزارش معتقد است که در اثر رقابت‌های قبیله‌ای و منطقه‌ای، رئیس جمهور از هر یک از این قبایل باشد، باید سایر قبایل را با خود همراه کند و اگر نتواند چنین تعادلی را حفظ کند به رقابت شدید و تنش منجر شود.

---

۱. در پی تصمیم مجلس نمایندگان ازبکستان مقرر گردید میرضیایف (نخست وزیر) بجای یولداشف که چند روز کفیل ریاست جمهوری بود با عنوان رییس جمهور موقت تا زمان انتخابات انجام وظیفه نماید. با این تصمیم به تظر می رسد رای و نظر نخبگان حاکم بر جانشینی میرضیایف بجای کریم‌اف باشد

وی ضمن اشاره به اهمیت ژئوپلتیک و موقعیت استراتژیک ازبکستان در منطقه، طبق تحقیق عنوان شده، ازبکستان را محور ثبات منطقه دانسته و هر تحولی در آن را بر دیگر کشورهای منطقه بسیار تاثیرگذار مطرح کرد.

ایشان مهم‌ترین مسئله در ازبکستان را انتقال قدرت بیان کرد. در همین راستا، ضمن اشاره به پتانسیل وقوع منازعه در ازبکستان، اختلافات با تاجیکستان و قرقیزستان و اختلاف قدرت‌های بزرگ نظیر، چین، روسیه و امریکا در ازبکستان را از مسائل مهم و تاثیرگذار بر این روند عنوان کرد.

سخنران ضمن اشاره به نقاط قوت ازبکستان، یکی از تهدیدات جدی این کشور را مذهب و تغییر ماهیت آن به عنوان عنصری سیاسی طی سال‌های گذشته بیان کرد و چنین امری را نتیجه اختلافات ازبکستان با تاجیکستان و قزاقستان از یک طرف و فعالیت‌های عوامل خارجی نظیر عربستان از طرفی دیگر دانست.

به اعتقاد ایشان، در دوره کریم‌اف هرگز مفهوم جانشین مطرح نشده است؛ حتی اگر جانشینی به صورت مسالمت‌آمیز صورت بگیرد، معلوم نخواهد بود که در آینده بتواند ثبات را تضمین کند چرا که ثبات موجود ناشی از عوامل متعددی است که انتقال مسالمت‌آمیز قدرت، بخشی از آن است.

وی در پایان اظهار داشت: شرایط اقتصادی ـ اجتماعی و سیاسی، از جمله سیاست خارجی ناپایدار، استقلال عمل، فردمحوری و رقابت با محیط منطقه‌ای به عنوان عوامل تاثیرگذار بر انتفال قدرت در این کشور بشمار می‌رود. همچنین عدم توازن توسعه اقتصادی، جمعیت بیکار جوان و نیروی کار مهاجر، رئیس جمهور آینده را با مسائل متعددی روبرو خواهد کرد.

در ادامه یکی از کارشناسان مسائل آسیای مرکزی و قفقاز، رویکرد تاریخی قدرت‌های جهانی به آسیای مرکزی را مطرح کرد. ایشان مشکل اصلی را شناخت کافی و لازم از خاورمیانه اما عدم شناخت از مناطقی مانند آسیای مرکزی دانست و ضمن تاکید بر آنکه منطقه آسیای مرکزی از دیر باز منطقه منازعه قدرت‌های بزرگ بوده است، نقش عناصر بین‌المللی در آینده تحولات ازبکستان را قدری پررنگ‌تر از ابعاد داخلی ارزیابی کرد. وی اظهار داشت: یکی از مهم‌ترین چالش‌های پیش رو در سطح منطقه جمع‌بندی روس‌ها از جانشینی کریم‌اف بوده و این عامل در آینده ثبات منطقه موثر خواهد بود.

با توجه به آنکه احتمال می‌رود رئیس جمهور بعدی ازبکستان به موجب تنش‌ها و کشمکش‌ها نتواند دوره ریاست جمهوری خود را به پایان برساند، کشورها نه تنها باید برای دوران بعد از کریم‌اف بلکه بعد از انتخاب شدن رئیس جمهور بعدی برنامه‌ریزی داشته باشند. برنامه‌ریزی و آمادگی کشورها برای آسیای مرکزی باید به عنوان منطقه‌ای بی‌ثبات صورت گیرد. کم رنگ شدن نسل سیاست‌مداران کمونیست به همان میزان بر قدرت تعامل با روسیه تاثیر خواهد داشت و آن را تضعیف می‌کند.

به‌زعم سخنران، آقای عبدالعزیز کامل‌اف، وزیر خارجه فعلی را نیز باید به عنوان گزینه جانشینی رئیس جمهور فعلی در نظر گرفت.

آخرین سخنران با اشاره به اهمیت تاریخی و ژئوپلتیک ازبکستان اظهار داشت: ازبکستان از تمامی کشورهای منطقه اهمیت بیشتری دارد و تحولات این کشور باید با توجه و تمرکز بیشتری مورد بررسی قرار گیرد.

در سال‌های اخیر ایران تحرک زیادی از خود در منطقه نشان نداده است، به طوری که این عدم تحرک موجب شده است نتواند تحولات منطقه را پیش‌بینی کند و با غافلگیری مواجه شود. با این حال ازبکستان نه تنها برای ایران بلکه برای بسیاری از کشورها غیرقابل پیش‌بینی است زیرا جامعه بسته و پیچیده‌ای دارد.

در ادامه ایشان به چند مولفه تاثیرگذار و تبیین‌کننده آینده ازبکستان اشاره کرد:

۱. ثبات ظاهری ازبکستان؛ در ازبکستان تنها یک ثبات ظاهری وجود دارد. کشور در آستانه یک انفجار قرار دارد به نحوی که هر لحظه ممکن است دچار حوادثی شود که برای کسی قابل پیش‌بینی نبوده است.

۲. رشد رادیکالیسم اسلامی؛ طی سال‌های گذشته، رشد رادیکالسم اسلامی در دره فرقانه دیده می‌شد، در حالی که در سال‌های اخیر شاهد گسترش این روند در شهرهای بزرگ نیز هستیم. پیشروی چنین جریاناتی به شهرهای بزرگ می‌تواند یک مسئله جدی برای آینده کشور باشد.

۳. تضادهای قومی ـ قبیله‌ای و طایفه‌ای؛ وجود این تضادها می‌تواند کشور را آبستن حوادث غیرقابل پیش‌بینی کند.

۴. محدودیت فعالیت جریان‌های اسلامی؛ در سال‌های گذشته دولت اسلام کریم‌اف توانسته بود فعالیت گروه‌های تندرو را محدود و یا آنها را از کشور خارج کند (از جمله جنبش اسلامی و حزب التحریر) اما این گروه‌ها نفوذ ایدئولوژیک و توان فعالیت در داخل کشور را نیز بدست آورده‌اند. با توجه به ارتباط مستقیم آنها با طالبان افغانستان و داعش، چنین گروه‌هایی تهدید جدی برای ازبکستان محسوب می‌شوند.

۵. وضعیت اقتصادی ازبکستان؛ کارگران مهاجر در سال ۲۰۱۴، ۵.۵ میلیارد دلار درآمد کسب کردند در حالی که در سال ۲۰۱۵، درآمد آنها به ۲.۵ میلیارد دلار رسیده است. با توجه به کاهش قیمت و تولید نفت در ازبکستان چنین روندی می‌تواند تاثیر قابل توجهی بر آینده تحولات کشور داشته باشد. در همین راستا، درآمد حاصل از تجارت خارجی نیز با کاهش مواجه بوده است. وابستگی اقتصاد ازبکستان به اقتصاد روسیه، موجب شده است که تحولات در روسیه و کاهش ارزش روبل، بر کاهش ارز ملی ازبکستان تاثیر منفی داشته باشد.

وجود الیگارشی، به همراه فقر، بیکاری و فساد سازمان یافته از جمله دیگر چالش‌های اساسی اقتصاد ازبکستان به شمار می‌آیند که می‌توانند کشور را با مشکلات متعددی روبرو کنند.

۶. مولفه اجتماعی؛ ازبکستان جامعه روستایی به حساب می‌آید (۶۲٪) به‌طوری که احتمال شکل‌گیری جنبش اجتماعی توسط طبقات شهری داخل ازبکستان را کاهش می‌دهد

۷. گزاره سیاسی؛ به لحاظ سیاسی شاهد اقتدارگرایی کامل بودیم با همان روش‌های دوره شوروی که به سرکوب نهادهای مدنی و احزاب داخل ازبکستان منجر شد.

۸. دخالت بازیگران خارجی؛ روسیه، چین و ایالات متحده از مهم‌ترین بازیگران هستند. در حال حاضر روسیه و چین از ثبات در داخل ازبکستان حمایت می‌کنند ولی این احتمال که امریکایی‌ها با توجه به سرمایه‌گذاری که در قبل بر بخش جوانان انجام داده‌اند، بتوانند در روند دوره انتقال سیاسی یا نخبگان غرب‌گرا را بر سر کار بیاورند یا با روش انقلاب‌های رنگی به نوعی به سمت ایجاد هرج و مرج در ازبکستان بروند، وجود دارد.

۹. اختلافات مرزی و ارضی؛ ازبکستان با همسایگان خود از جمله تاجیکستان و قرقیزستان دارای اختلافات مرزی، ارضی و آبی بوده که می‌تواند باعث بروز تنش‌ها شده، بر آینده تحولات تاثیرگذار باشد.

وی با توجه به مولفه‌های عنوان شده، سناریوهای پیش روی ازبکستان را به صورت زیر بیان نمود:

۱. انتقال قدرت به صورت دموکراتیک نخواهد بود.

۲. احتمال بروز جنگ قدرت میان نخبگان داخلی و گسترش آن به سطوح محلی وجود دارد.

۳. احتمال شکل‌گیری الگوی جانشینی سیاسی ترکمنستان در ازبکستان نیز وجود دارد که بر مبنای آن نخبگان سیاسی به انتخاب فردی دیگر با هم به توافق می‌رسند.

۴. تنها جایگزین سیاسی برای دولت فعلی دولت لیبرال غرب‌گرا و یا روس‌گرا نیست بلکه احتمال شکل‌گیری دولت اسلام‌گرا با مایه‌های پوپولیستی نیز وجود دارد.

مینو انصاری

دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی